

ní rozvoj mohl být bržděn slabšími spolužáky. Nezamýšleným důsledkem snahy o vlastní dobro, respektive dobrou budoucnost pro své vlastní potomstvo je, že vznikají deprivovaná homogenní sousedství a izolované školy se slabšími dětmi. Marginalizace a segregace určitých skupin nastává, aniž by po ní někdo přímo toužil, ale kontakt s těmito skupinami může pro privilegovanější jedince jednoduše znamenat snížení osobních šancí v budoucnosti. Maximalizace vlastního zisku vede k zhoršení situace chudých, jejichž možnosti tím klesají. Reich pro ilustraci tohoto mechanismu používá metaforu logiky pojištění u pojišťných systémů, který se snaží vyvarovat rizika plynoucí z lidí, kteří jsou na tom hůře: „třídící mechanismus v pojištění funguje přesně tak jako v sociálních službách a ve vzdělávání. Nejlepší obchod uděláte tehdy, když vaše peníze nebudou subvencovat nikoho, s kým je větší riziko než s vámi“ (s. 351).

Tradiční systém sociální solidarity je v éře nové ekonomiky narušen nikoli pro nárůst sobectví ve společnosti, ale kvůli vysoké míře nejistoty, kterou o své budoucnosti nebo budoucnosti svých dětí aktér má. Právě nejistota vyžaduje co největší aktivitu, zodpovědnost a nasazení dnes, pro případ, kdyby se zítra něco nepovedlo. Neponechat zítřek náhodě nízkou ostražitostí a zbavováním se vlastních zdrojů a privilegií ve prospěch někoho jiného, když není jisté, že je už zítra nebude aktér postrádat. Závěr, který v této souvislosti Reich činí, je poměrně chmurný: „výsledkem je přímé přesouvání břemene placení za věci, které méně šťastní členové každé společnosti nejvíce potřebují, na ně samotné“ (s. 364).

Kniha Roberta B. Reicha není v kontextu významných děl, které se problematikou práce a proměn životního způsobu v postmoderním období zabývají, výrazně originální a myšlenkový základ jeho koncepce není zdaleka nový. Přínos jeho díla však spočívá ve způsobu, jakým Reich pracuje. Podstatnou část knihy tvoří konkrétní příklady ze světa obchodu, marketingu, reklamy, korpo-

rací, vzdělávacích institucí, neziskových organizací a osobních zpovědí individuálních aktérů, které Reich čerpá z časopisů, magazínů, denního tisku, oficiálních statistik, výzkumných zpráv a vlastních rozhovorů. Díky jejich svěžímu využití a zprostředkování svých zkušeností na vysokém vládním postu dal vzniknout knize, která může sloužit jako příručka k pochopení zrychleného světa, ve kterém žijeme.

Ivo Bystřičan

Nelson Phillips, Cynthia Hardy: *Discourse Analysis. Investigating Processes of Social Construction*

Thousand Oaks, London, New Delhi, Sage Publications 2002, 97 s.

Tato útlá monografie je v pořadí padesátou publikací ediční řady Qualitative Research Methods. Zatímco některé z těchto monografií se na první pohled zabývají opravdu jen metodami kvalitativního výzkumu (jako je publikace v pořadí čtyřicátá devátá *Systematic Self-Observation*), jiné jsou věnovány celým výzkumným odvětvím (jako je například publikace s pořadovým číslem třicet pět, totiž *Conversation Analysis*, nebo *Ethnomethodology* – monografie v pořadí třicátá šestá). Práce N. Phillipse a C. Hardyové se řadí k těm druhým – sami autoři to formulují tak, že chápou „analýzu diskurzu“ nejen jako metodu, ale i jako osobitou metodologii (s. 5), respektive výzkumnou perspektivu (s. 59), jejímž východiskem je to, že sociální jevy jsou nazírány jako produkty konstruktivních účinků jazyka (resp. textů, resp. diskurzu). Příkladem, který uvádějí z vlastního výzkumu, je proměna přístupu lidí k velrybám: o velrybách se přestalo hovořit a psát jako o nebezpečných monstrech (ve smyslu „Moby Dicka“ Hermana Melvilla) a naopak začaly být zpodobňovány jako ohrožená inteligentní stvoření (viz hollywoodský film „Zachraňte Willyho“); změna v konstruování identity velryb byla podle autorů předpokladem vzniku jednoho odvětví ekoturistického průmyslu,

totiž pozorování velryb (whale-watching industry). Formulováno z obecnějšího hlediska, výsledky uvedeného výzkumu byly podle N. Phillipse a C. Hardyové odpovědí na výzkumnou otázku „jak makrokulturní kontext ovlivňuje vznik nových průmyslových odvětví pomocí utváření identit“ (s. 64).

Dříve než se dostaneme k vymezení centrálního pojmu diskurz, což je pro pochopení toho, čím se zabývá analýza diskurzu, samozřejmě klíčové, je třeba si uvědomit, že už jen samotným použitím výrazu „diskurz“ jsem českému čtenáři nabídl určitou (byť stále ještě dosti neurčitou) interpretaci tohoto pojmu. Anglický výraz „discourse“ tolik obsahově nespecifikuje – znamená především mluvený nebo psaný text. Z tohoto důvodu lze pod označením „Discourse Analysis“ najít velmi různé publikace, počínaje lingvistickými příručkami, jako je například publikace Discourse Analysis (autoři G. Brown, G. Yule, Cambridge University Press 1983), až po publikace zaměřené na analýzu komplexních sociálních jevů – k nim nepochybně náleží práce N. Phillipse a C. Hardyové.

Ti vymezují diskurz nejen jako text, ale jako množinu vzájemně propojených textů; ale to není vše – do pojmu diskurz zahrnují i praktiky produkování, šíření a recipování textů; a tyto texty spolu s uvedenými praktikami utvářejí podle nich sociální realitu (srov. s. 3). Účelem analýzy diskurzu je právě nejružnější aspekty sociální reality, které jsou vnímány jako objektivní, přirozené či autonomní, ukazovat jako závislé na produkci konkrétních textů, resp. diskurzů, a tedy jako nesamozřejmé. V tomto smyslu má podle autorů analýza diskurzu subverzní, tj. „rozvratnou“ funkci.

V návaznosti na Normana Fairclougha, jednoho z nejvlivnějších představitelů tzv. kritické analýzy diskurzu, se autoři hlásí k třírovninnému pojetí analýzy diskurzu, totiž ke zkoumání vztahů mezi (1) textem, (2) diskurzními praktikami a (3) sociálními praktikami. Autoři to však formulují na řadě míst vágněji a ne zcela konzistentně: např. mluví o analýze vztahů mezi texty, diskurzy a soci-

álním kontextem, jinde pouze o analýze textů ve vztahu k širším diskurzům; ne vždy je jasný vztah pojmu kontext a diskurz (viz i jejich pojem „diskurzní kontext“).

V souladu s cílem celé ediční řady je recenzovaná monografie koncipována jako úvod do analýzy diskurzu. Autoři do ní zahrnuli velké množství odborné literatury, jejímž prostřednictvím referují o různých přístupech k analýze diskurzu a o různých výzkumech, které byly provedeny v jejím rámci. Přesto však publikace vykazuje dva osobité autorské rysy. Prvním z nich je to, že v monografii je uvedena řada příkladů z odborné specializace autorů, kterou je studium organizací a řídicích procesů. Druhým rysem, jemuž se budeme podrobněji věnovat, je klasifikace základních přístupů, které se zformovaly v rámci analýzy diskurzu.

Autoři rozlišují čtyři přístupy, které označují jako „sociální jazyková analýza“ (Social Linguistic Analysis), „interpretační strukturalismus“ (Interpretive Structuralism), „kritická analýza diskurzu“ (Critical Discourse Analysis) a „kritická jazyková analýza“ (Critical Linguistic Analysis). K této klasifikaci dospěli na základě kombinace čtyř faktorů, obsažených ve dvou otázkách: (1) akcentuje se v analytické práci spíš TEXT, nebo KONTEXT?; (2) akcentuje se v analytické práci pouhé SOCIÁLNÍ KONSTRUOVÁNÍ, nebo i KRITICNOST? Sociální jazyková analýza je na pozadí tohoto rastru zaměřena spíš na text a je konstruktivistická, interpretační strukturalismus je také konstruktivistický, ale je zaměřen spíš na kontext; zbývající dva přístupy jsou už podle názvu kritické, ale kritická analýza diskurzu je zaměřena spíš na kontext, zatímco kritická jazyková analýza se zaměřuje spíš na text. K této klasifikaci je třeba poznamenat dvě věci. Uvedené „nálepky“ jsou z větší části autorské okazionalismy, zavedená je pouze „kritická analýza diskurzu“ (ta dnes vykazuje už i některé rysy odborné disciplíny). Z této klasifikace plyne, že to, co se globálně označuje jako analýza diskurzu, je velmi široký a různorodý výzkumný proud. Nejde jen o různý poměr ke kritické funkci

odborných analýz, to není v sociálním výzkumu nic neobvyklého, ale především o vztahu na ose „text – kontext“; vždyť orientace na pouhý text je v rozporu se samotným konceptem diskurzu, uvedeným výše (jako by při vymezování analýzy diskurzu někde v pozadí působila už výše zmíněná mnohoznačnost anglického výrazu „discourse“). Za zmínku stojí to, že v závěrečném oddílu monografie autoři dokonce říkají, resp. přiznávají, že jednou z výzev, která stojí před analýzou diskurzu, je vypracovat metody, které by učinily analýzu diskurzu opravdu diskurzí, neboť „třírovinné pojetí text, diskurz, kontext je příliš často redukováno na dvojrovinnou analýzu, která pouze spojuje text a kontext a nezkoumá úlohu diskurzů, jichž je konkrétní text částí.“ (s. 86) Jak je zřejmé, na analýzu diskurzu je třeba se do určité míry dívat jako na program, nikoli jako na realitu.

Z nejasných kontur analýzy diskurzu však neplyne, že by se s ní, resp. v jejím rámci, nedalo pracovat. K přednostem recenzované monografie nepochybně patří to, že autoři na četných příkladech ze své výzkumné práce ukazují, jaké problémy lze s její pomocí zvládat. Instruktivní je také popis jejich vlastní cesty k analýze diskurzu. K ní je přivedl především zájem o problematiku identity a moci. Publikace tak není jen další z řady příruček usilujících o objektivní zachycení tohoto výzkumného proudu, ale je i výrazně subjektivizována.

Začátečník v oblasti analýzy diskurzu jistě ocení to, že autoři se detailně věnují konkrétním aspektům organizace výzkumu – od formulace výzkumné otázky přes výběr výzkumných lokalit a sběr dat až po vlastní analýzu. Autoři také upozorňují na některé problémy, které jsou spojeny s tímto typem výzkumu. Jde např. o to, že analytik nemá přístup k diskurzu jako k celku, že jsou mu přístupné jen některé texty a že tyto texty jsou jen jistými poukazy (clues) k diskurzu

(v jiné formulaci: texty jsou manifestacemi diskurzu). S tím jsou podle autorů samozřejmě spjaty potíže s výběrem relevantních dat.

Důležitý je však i jiný metodologický problém, který není v monografii zmíněn a který můžeme v návaznosti na konverzační analýzu, resp. etnometodologii nazvat „procedurální konsekvenčností kontextu“ – zhruba řečeno jde o to, že analytik by měl ukázat, že určitý text opravdu poukazuje na něco, co je „mimo text“, např. k určitému diskurzu; jinými slovy, analytik by měl pečlivou analýzou textu prokázat, že (1) účastníci komunikace se v jejím průběhu na tento diskurz, resp. na širší sociální/historický/diskurzí kontext, orientují a (2) tato orientace že měla důsledky pro podobu analyzovaného textu. To je samozřejmě problém nemalý a pracovníci v oblasti sociálního výzkumu se mu zpravidla příliš nevěnují. Vyžaduje totiž znalosti sémiotiky (lingvistiky) týkající se různých aspektů znakových systémů, struktury textů a utváření interakčních událostí. Nesmíme ani zapomenout na to, že pojem text má v analýze diskurzu specifický význam – nerozumí se jím jen psaná nebo mluvená sdělení, ale v zásadě jakékoli znakové produkty, tj. i neverbální sdělení, fotografie, film, komiksy apod. Bohužel recenzovaná monografie poskytuje minimum znalostí potřebných pro analýzu jazykových aspektů a ze sémiotiky v ní není nic.

Nemůžeme však samozřejmě očekávat, že na tak malé ploše nalezneme všechno. Monografii N. Phillipse a C. Hardyové je třeba vzít jako první vstup do široké – a poněkud nepřehledné – výzkumné oblasti. Její autoři se na analýzu diskurzu dívají především prizmatem svých výzkumných zkušeností. Teoretické ambice publikace tohoto druhu pochopitelně nemá. Je proto jisté, že vážný zájemce o analýzu diskurzu nezůstane jen u recenzované monografie, ale sáhne i po pracích jiných. Těch už je naštěstí celá řada.

Jiří Nekvapil

Přírodovědecký časopis

vesmír

V posledních Vesmírech najdete např.:

Krvácející hory • Kdo spasí naše duše • Katarakty nejsou jen vodopády
• Vzpomínka na Ural • Když na Marsu sněží, je i Martanům úzko •
Nealkoholické pivo • Umlčování genů • Darwin a estetika • Tajemství
čichu odhaleno • Kosmické struny • O buněčném odpadu • Průtokový
mozek • Egypt před faraony • Zpevněné jíly • Elektrická stimulace
v léčbě bolesti • Skyt v Aténách • Strach z neznámých krajin • Ledové
doby na Marsu • Jeskyně Charles Brewer • Biodiverzita • Jeřáby
v pralese • Resilience • Evoluční design • Veřejný anonym • Lidé
z Flores • Skryté dilema robotiky • Padající vánoční stromy • Půda je
naším největším bohatstvím • Globální oteplování • stopy v genomech
• Chirální molekuly • Nádory • Solné pouště Bolívie • Genetické
modifikace • Sluněčko sedmítečné • Vědci a veřejnost • Nookracie •
Poslední věci Bohuslava Martinů • Nadsvětelné rychlosti v kosmologii
• Válka světů a mikrobů - Aztékové, Cortez a evropské infekce •
Přesnost starověkých astronomických měření

Vesmír, s.r.o., Na Florenci 3, 111 21 Praha 1
tel.: 222 828 394, fax: 222 828 396, redakce@vesmir.cz, <http://www.vesmir.cz>